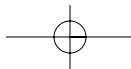
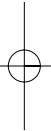
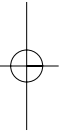

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ**

Α', Β', Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	<i>Αναστάσιος Στέφος, Επίτ. Σχολικός Σύμβουλος Εμμανουήλ Στεργιούλης, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης Γεωργία Χαριτίδου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης</i>
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	<i>Αντώνιος Σακελλαρίου, τ. Επίκουρος Καθηγητής του Παν/μίου Πατρών Ζωή Αντωνοπούλου-Τρεχλή, Σχολική Σύμβουλος Κωνσταντίνα Ρηγάτου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης</i>
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	<i>Μόσχου Ιωάννα, Φιλολόγος</i>
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	<i>Υακίνθη Παρίση, Εικονογράφος-Σκιτσογράφος, Ζω- γράφος</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	<i>Σωτήριος Γκλαβάς, Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	<i>Κωνσταντίνος Ναστούλης, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης</i>
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	<i>Πάυλος Σάμιος, Ζωγράφος</i>
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	<i>ΑΦΟΙ Ν. ΠΑΠΠΑ & ΣΙΑ Α.Ε.Β.Ε., Ανώνυμος Εκδοτική & Εκτυπωτική Εταιρεία</i>

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δημήτριος Γ. Βλάχος

Ομότιμος Καθηγητής του ΑΠΘ

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο:

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή
υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση
το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

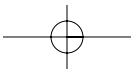
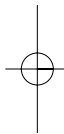
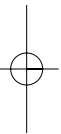
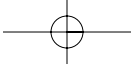
Αναστάσιος Στέφος, Εμμανουήλ Στεργιούλης,
Γεωργία Χαριτίδου

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ:

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ**

Α', Β', Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	7
Εισαγωγή	9

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΡΧΑΪΚΗ

A. ΠΟΙΗΣΗ

1. ΕΠΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

α. Ηρωικό έπος: Όμηρος	13
β. Διδακτικό έπος: Ησίοδος	34

2. ΛΥΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Τα είδη της λυρικής ποίησης και οι κυριότεροι εκπρόσωποί της	40
α. Ελεγεία	40
β. Επίγραμμα	43
γ. Ύμνος	44
δ. Μονωδιακή (μελική) ποίηση	46
ε. Χορωδιακή ποίηση	49

B. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχές και συνθήκες ανάπτυξης – Μύθοι	54
1. ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ	55
2. ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	55

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΤΤΙΚΗ ή ΚΛΑΣΙΚΗ

A. ΠΟΙΗΣΗ (ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ)

I. Η τραγωδία	63
1. Αισχύλος	77
2. Σοφοκλής	82
3. Ευριπίδης	88
II. Το σατυρικό δράμα	97
III. Η κωμωδία	99
Αριστοφάνης	103

B. ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

I. ΙΣΤΟΡΙΑ	111
1. Ηρόδοτος	111
2. Θουκυδίδης	116
3. Ξενοφών	123

II. ΙΑΤΡΙΚΗ	127
Ιπποκράτης	127
III. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	
Ίωνες φιλόσοφοι – Σοφιστές	129
Οι μεγάλοι φιλόσοφοι	132
1. Σωκράτης	132
2. Πλάτων	135
3. Αριστοτέλης	143
IV. ΡΗΤΟΡΙΚΗ	149
Αρχές, είδη, μέρη ρητορικής	150
Οι Αττικοί ρήτορες – Αντιφών	154
Ανδοκίδης – Λυσίας	155
Ισαίος – Ισοκράτης	156
Υπερείδης – Λυκούργος – Αισχίνης	158
Δημοσθένης	159
Δείναρχος – Άλλοι ρήτορες	161
ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ή ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ	
A. ΠΟΙΗΣΗ	
Έπος, λυρική ποίηση, επίγραμμα, τραγωδία, Νέα κωμωδία, βουκολική ποίηση (Θεόκριτος), Μίμος	163
B. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ	
Επιστήμες, φιλοσοφία (επικουρισμός – σκεπτικισμός – στωικισμός), ιστορία	169
ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΡΩΜΑΪΚΗ	
A. ΙΣΤΟΡΙΑ (Πλούταρχος, Αρριανός κ.ά.)	174
B. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (Επίκτητος – Μ. Αυρήλιος – Πλωτίνος)	177
Γ. ΡΗΤΟΡΙΚΗ	178
Δεύτερη σοφιστική	179
Λουκιανός – Μυθιστόρημα	179
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	181
Συγχρονικός πίνακας εξέλιξης των γραμματειακών ειδών	182
Πίνακας ονομάτων	183
Συνοπτική βιβλιογραφία	185

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται στους μαθητές των τριών τάξεων του Γυμνασίου και αποτελεί, σύμφωνα με τις προδιαγραφές του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, βιβλίο αναφοράς για τη διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στο Γυμνάσιο*.

Στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου οι μαθητές διδάσκονται επιλεγμένα κείμενα από το πρωτότυπο ή από μετάφραση και παράλληλα μελετούν τα βασικά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Η επαφή όμως αυτή με μερικά μόνο αποσπάσματα έργων της αρχαιότητας δεν παρέχει ολοκληρωμένη εικόνα του αρχαίου κόσμου, με αποτέλεσμα ο ανθρωπογνωστικός και αρχαιογνωστικός στόχος της διδασκαλίας του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας να μην εκπληρωθεί επαρκώς.

Τη συνολική εικόνα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας ευελπιστεί να καλύψει το βιβλίο αυτό, ικανοποιώντας παράλληλα και ένα χρόνιο αίτημα των φιλολόγων της σχολικής πράξης: λειτουργώντας λοιπόν συμπληρωματικά προς τα διδακτικά βιβλία του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας, επιχειρεί να δώσει συνολική και ιστορική επισκόπηση της λογοτεχνικής, κυρίως, αλλά και της γενικότερης πνευματικής δημιουργίας της ελληνικής αρχαιότητας. Έτσι, παρουσιάζεται πολύ συνοπτικά η ιστορική εξέλιξη των γραμματειακών ειδών από τον 8ο αι. π.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ., κατά περιόδους. Δίνονται τα βασικά χαρακτηριστικά τους και αναφέρονται οι κύριοι εκπρόσωποι με τα σημαντικότερα έργα τους, σε σύντομες περιλήψεις. Συμπεριλαμβάνονται, επίσης, συγχρονικός πίνακας με την παράλληλη εξέλιξη των γραμματειακών ειδών, συνοπτική βιβλιογραφία και ευρετήριο ονομάτων.

* Το βιβλίο ακολουθεί τους κανόνες Γραμματικής και Συντακτικού του ΟΕΔΒ, με εξαίρεση τα αρχαία ελληνικά κύρια ονόματα στην ονομαστική.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Αν και το βιβλίο είναι μικρό σε έκταση, επιδιώχθηκε στο μέτρο του δυνατού η σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν, η παρουσίαση της συνέχειας στις ιδέες, τους προβληματισμούς, τους εκφραστικούς τρόπους, καθώς και η επίδραση κάθε εποχής στη λογοτεχνική παραγωγή. Ταυτόχρονα, έγινε προσπάθεια να συνδυαστεί η ιστορική παρουσίαση με σχετικά χαρακτηριστικά αποσπάσματα για κάθε περίοδο και με ανάλογα κείμενα διαφόρων εποχών. Με τον τρόπο αυτό, επιδιώκεται να εκτιμήσει ο μαθητής τη διαχρονική αξία των λογοτεχνικών κειμένων της αρχαιότητας και, συγχρόνως, να αποφευχθεί η μονότονη, τυπική ιστορική αφήγηση.

Πρόκειται, δηλαδή, για εγχειρίδιο στο οποίο μπορεί να ανατρέχει ο μαθητής προκειμένου να εντάξει το λογοτεχνικό κείμενο που διδάσκεται τόσο στην εποχή του όσο και στο σύνολο της αρχαιοελληνικής πνευματικής δημιουργίας. Έτσι, θα βοηθηθεί να κατανοήσει καλύτερα και να εκτιμήσει το συγκεκριμένο έργο ή ακόμη —ελπίζουμε— να ενδιαφερθεί να προσεγγίσει και άλλα κείμενα.

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει το βιβλίο παραπέμποντας τους μαθητές σε αυτό, όποτε το κρίνει αναγκαίο, κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας ή στην περίπτωση σύνθεσης δημιουργικών εργασιών.

Η συγγραφική ομάδα, έχοντας πεποίθηση της αναγκαιότητάς του, ελπίζει το παρόν βιβλίο να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για τους διδάσκοντες και σημείο αναφοράς κάθε μαθητή και μετέπειτα ακαδημαϊκού πολίτη.

Από την Επιγραφική Συλλογή του Εθνικού
Αρχαιολογικού Μουσείου

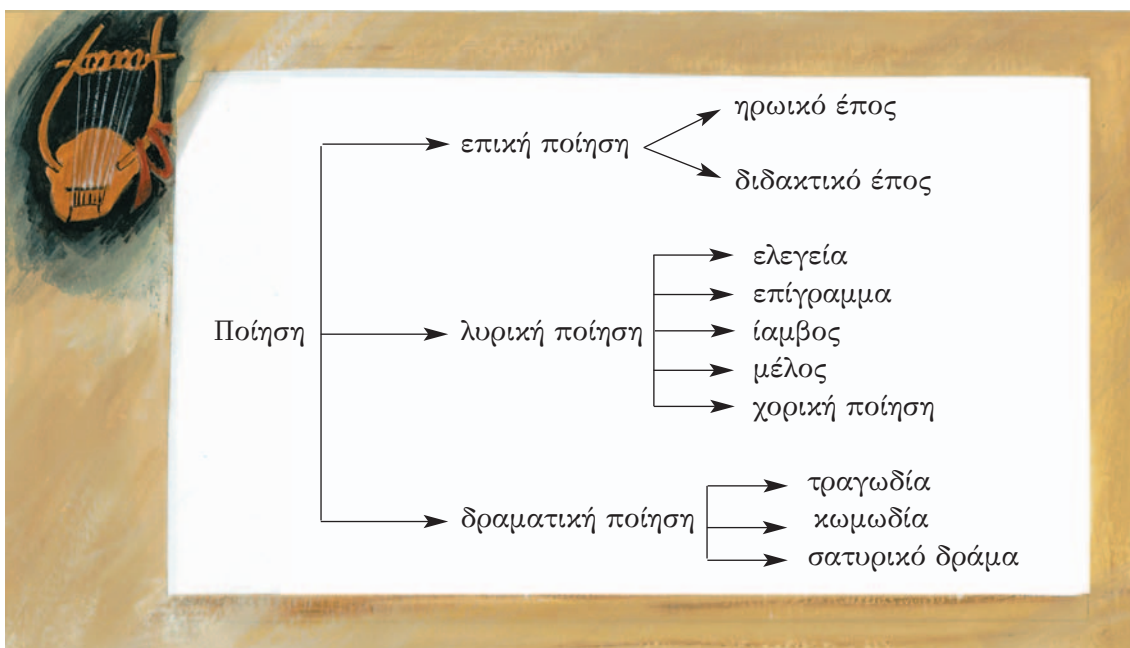
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

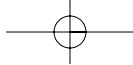
Για την καλύτερη προσέγγιση και κατανόηση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής, ιδιαίτερα της ιστορικής παρουσίασης των γραμματειακών ειδών, που αποτελεί και το περιεχόμενο αυτού του βιβλίου, κρίθηκε απαραίτητο να δοθούν συνοπτικά κάποιες διευκρινήσεις.

Έτσι, με τον όρο **Αρχαία Ελληνική Γραμματεία** εννοούμε το σύνολο των γραπτών μνημείων της ελληνικής αρχαιότητας που αποτελούν εκδηλώσεις ανώτερης πνευματικής δημιουργίας.

Αυτά τα γραπτά μνημεία τα διακρίνουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες :

- **Ποιητικά έργα** (ποίηση: δημιουργήμα, όπου κυριαρχεί η φαντασία και το συναίσθημα και γι' αυτό προηγήθηκε του πεζού λόγου). Εξελικτικά καλλιεργήθηκαν τρία είδη ποίησης, που το καθένα χαρακτηρίζει την εποχή του και υποδιαιρείται σε άλλα επιμέρους:

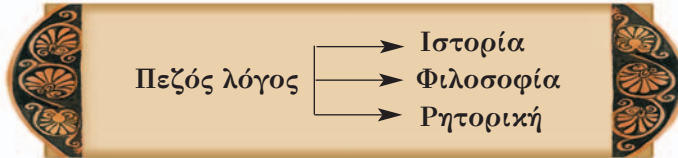

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Στα αρχαία ελληνικά ποιητικά έργα το μέτρο εξασφαλιζόταν με την εναλλαγή μακρόχρονων και βραχύχρονων συλλαβών (προσωδία < πρὸς + ῶδη) και όχι με την εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών, όπως συμβαίνει με την παραδοσιακή νεοελληνική ποίηση.

- **Πεζά έργα** (πεζός λόγος: μεταγενέστερο δημιούργημα, όπου κυριαρχεί η κρίση). Και στον πεζό λόγο καλλιεργήθηκαν τρία γενικά είδη:

Γλώσσα: Η γλώσσα των κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας ανήκει στη μεγάλη οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών και παρουσιάζει διάφορες μορφές-διαλέκτους, ανάλογα με τα ελληνικά φύλα (Ιώνων, Αχαιών και Δωριέων) που τη χρησιμοποίησαν, την περιοχή και την εποχή. Διαμορφώθηκαν, έτσι, τέσσερις διάλεκτοι¹:

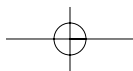
Ιωνική Είναι η γλώσσα κυρίως της επικής ποίησης, αλλά και του επιγράμματος, της ελεγείας καθώς και των πρώτων πεζογράφων. Μερικά βασικά χαρακτηριστικά της: η αντί α (π.χ. Ἀθήνη), ασυναίρετοι τύποι (π.χ. κινέω, ποιέω), τα φιλά σύμφωνα (π.χ. δέχομαι = δέχομαι· ἀπίκετο = ἀφίκετο).

Αχαική-Αιολική Είναι η γλώσσα των Αχαιών και των Αιολέων, καθώς και η γλώσσα της μελικής ποίησης (Αλκαίος, Σαπφώ κ.ά.). Μερικά βασικά χαρακτηριστικά της: τα συννηρημένα ρήματα σχηματίζονται σε -μι (π.χ. κάλλημι αντί καλέω), ο τόνος ανεβαίνει προς την αρχή της λέξης (π.χ. χείμων, ἄγαθος), διατηρούνται τα διπλά ένρινα και υγρά μετά την αφομοίωση (π.χ. κρίνω, ἔστελλα).

Δωρική Είναι η γλώσσα των Δωριέων και των δωρικών αποικιών της Ν. Ιταλίας, της Σικελίας και της Κυρηναικής, και η γλώσσα της χορικής ποίησης. Μερικά βασικά χαρακτηριστικά της: διατηρεί το παλιό ινδοευρωπαϊκό α και δεν το τρέπει σε η, όπως η ιωνική-αττική (π.χ. μάτηρ, Ἀθήνα), χρησιμοποιεί την κατάληξη -μες στα ρήματα αντί -μεν (π.χ. φέρομες), συναιρεί το α+ω σε α (π.χ. πολιτᾶν αντί πολιτῶν), χρησιμοποιεί συννηρημένο μέλλοντα, που λέγεται δωρικός (π.χ. θεραπευσῶ, παιξοῦμαι).

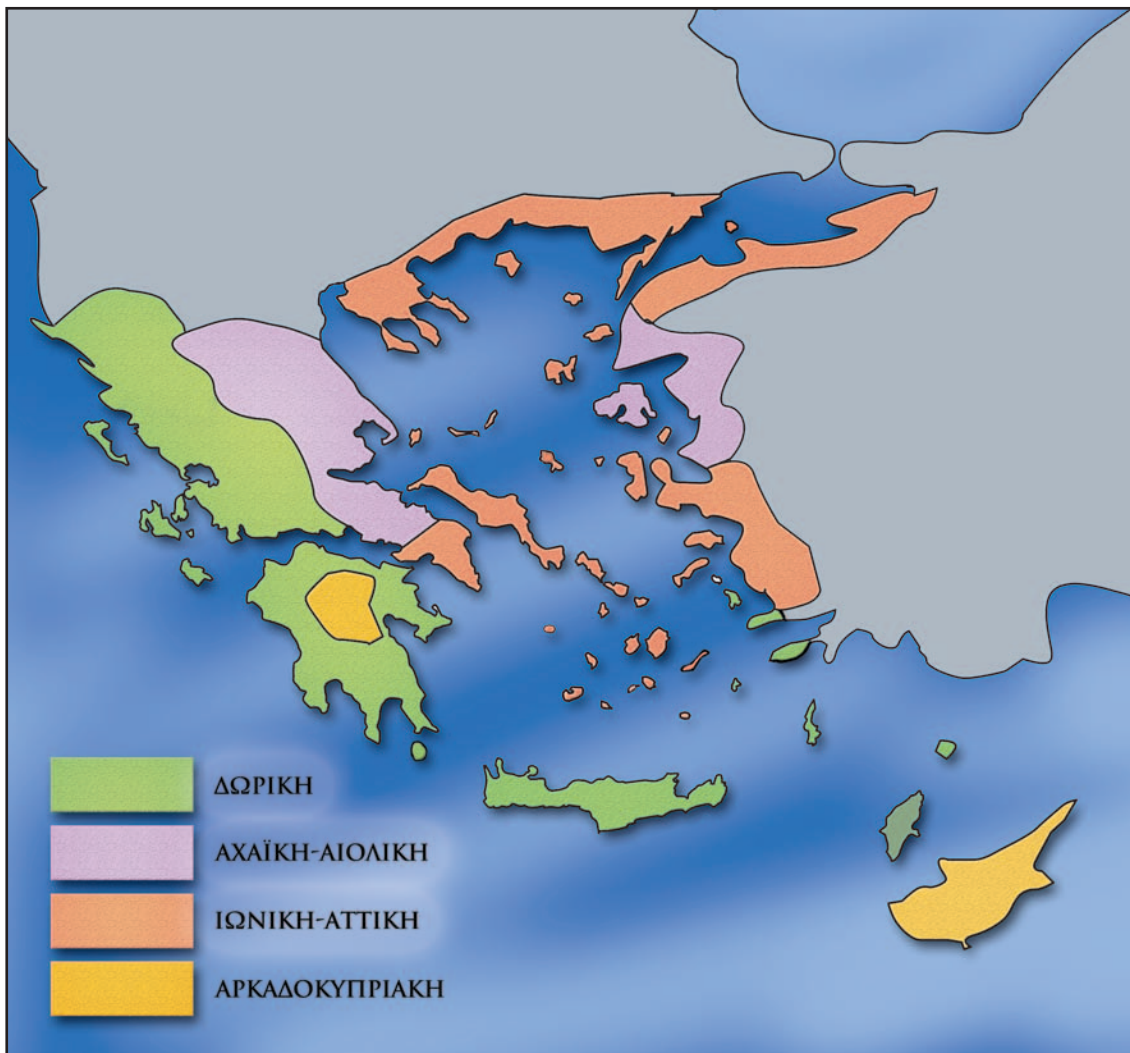
Αττική Προήλθε από την ιωνική και είναι η κατεξοχήν ελληνική διάλεκτος στην οποία γράφουν όλοι οι γνωστοί συγγραφείς της αρχαιότητας από τον 5ο αι. π.Χ. Είναι η γλώσσα της ιστορίας, του δράματος, της φιλοσοφίας, των ρητόρων. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σε σχέση με την ιωνική: α αντί η (π.χ. χώρα), ττ αντί σσ (π.χ. θάλαττα), ρρ αντί ρσ (π.χ. θαρρῶ αντί θαρσῶ), σταθερή χρήση της συναίρεσης και της αύξησης. Η αττική διάλεκτος διακρίνεται σε αρχαία και νέα (στην αρχαία, π.χ., χρησιμοποιούνται οι προθέσεις ἐς και ξὺν αντί των εἰς και σὺν της νέας).

¹ Η Αρκαδοκυπριακή μαρτυρείται μόνο σε επιγραφές.

Κοινή Χρησιμοποιείται στα μετακλασικά χρόνια (από το 300 π.Χ. περίπου), στην αλεξανδρινή (323-31 π.Χ.) και τη ρωμαϊκή εποχή (31 π.Χ.-395 μ.Χ.). Με τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου έγινε γλώσσα διεθνής για όλες τις ανάγκες: διοίκηση, λογοτεχνία, συναλλαγές, καθημερινή επικοινωνία. Είναι μια γλώσσα απλοποιημένη, κοινόχρηστη, η οποία διαμορφώθηκε με βάση την αττική διάλεκτο, με στοιχεία και από τις άλλες διαλέκτους, κυρίως ιωνικά. Με την κοινή απλοποιούνται η προφορά, η σύνταξη, η κλίση (π.χ. εξαφανίζονται η συζυγία των εις -μι ρημάτων και, σιγά-σιγά, η ευκτική και το απαρέμφατο). Είναι η γλώσσα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης. Η σημερινή νεοελληνική γλώσσα αποτελεί συνέχεια και μετεξέλιξη της κοινής.

Οι αρχαίες διάλεκτοι κατά γεωγραφικές περιοχές στη μητροπολιτική Ελλάδα

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΡΧΑΪΚΗ

(από τον 8ο αι. π.Χ. έως τους Περσικούς πολέμους, 500 π.Χ.)*

Στην περίοδο αυτή ακμάζουν δύο είδη ποιητικού λόγου, η **επική** και η **λυρική** ποίηση, τα οποία καλλιεργούνται αρχικά στις ελληνικές αποικίες της Μικράς Ασίας και αργότερα στη μητροπολιτική Ελλάδα. Επίσης, εμφανίζεται, στη Μικρά Ασία και τη Μεγάλη Ελλάδα, η πεζογραφία: ιστοριογραφία και φιλοσοφία.

Α. ΠΟΙΗΣΗ

1. ΕΠΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Το έπος (= λόγος, από το ρήμα ἔπω = λέγω), ως αφηγηματικό ποίημα, διηγείται αξιομνημόνευτες πράξεις (= κλέα) ανθρώπων και θεών, όπως γεγονότα του παρελθόντος (ηρωικό έπος), και στη συνέχεια εξελίσσεται, αποκτώντας περιεχόμενο διδακτικό, φιλοσοφικό (διδακτικό έπος): έχει τις ρίζες του βαθιά στην παράδοση των ελληνικών φύλων, την κοινωνική και πολιτική τους οργάνωση, τις καθημερινές ενασχολήσεις, τη θρησκεία, τους μύθους και τους θρύλους τους.

α. Ηρωικό έπος

Η αρχή του έπους

Η ελληνική, αλλά και η ευρωπαϊκή λογοτεχνία, αρχίζει με το ηρωικό έπος και συγκεκριμένα με τα έπη του Ομήρου (τα πρώτα μέχρι σήμερα γραπτά λογοτεχνικά κείμενα ποιητικού λόγου), που τοποθετούνται στα μέσα του 8ου αι. π.Χ. Αυτό δεν σημαίνει ότι πριν από την εποχή αυτή δεν υπήρχε ποίηση. Η έρευνα κατέδειξε ότι η επική παράδοση έχει προϊστορία αιώνων και μάλλον ανάγεται τουλάχιστον στην όψιμη μυκηναϊκή περίοδο (μυκηναϊκά χρόνια 1600-1100 π.Χ.). Ο πρώιμος ελληνικός πολιτισμός αυτής της περιόδου, που τον ονομάζουμε «μυκηναϊκό», γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη στο ήδη αναπτυγμένο περιβάλλον της Μεσογείου, κάτω από την επίδραση των ώριμων πολιτισμών της Ανατολής, της Αιγύπτου και της μινωικής Κρήτης. Η ανάπτυξη αυτή συνδέθηκε με τη δημιουργία μικρών κρατών με οχυρά κέντρα διοίκησης υπό την εξουσία ενός μονάρχη («βασιλιά», «ηγεμόνα»). Είναι βέβαιο ότι στα κέντρα του μυκηναϊκού πολιτισμού (Μυκήνες, Τίρυνθα, Πύλο, Αθήνα, Θήβα, Ορχομενό, Ιωλκό), στα παλάτια των βασιλιάδων και στα συμπόσια των ευγενών η διασκέδαση περιλάμβανε και τραγούδια. Οι τραγουδιστές της εποχής, οι οποίοι σταδιακά πήραν στα χέρια τους τη λαϊκή ηρωική ποίηση, έψαλλαν άθλους αναμειγνύοντας και μύθους από τον πλούτο των δημιουργημάτων του επινοητικού ελληνικού πνεύματος. Άλλωστε, είναι

* Οι χρονολογίες που χωρίζουν τις περιόδους είναι συμβατικές.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

γενικά αποδεκτό πως όλοι οι λαοί έχουν την ανάγκη να τραγουδήσουν τις χαρές, τις λύπες και τους καημούς τους, να τιμήσουν τους θεούς και τους ήρωές τους.

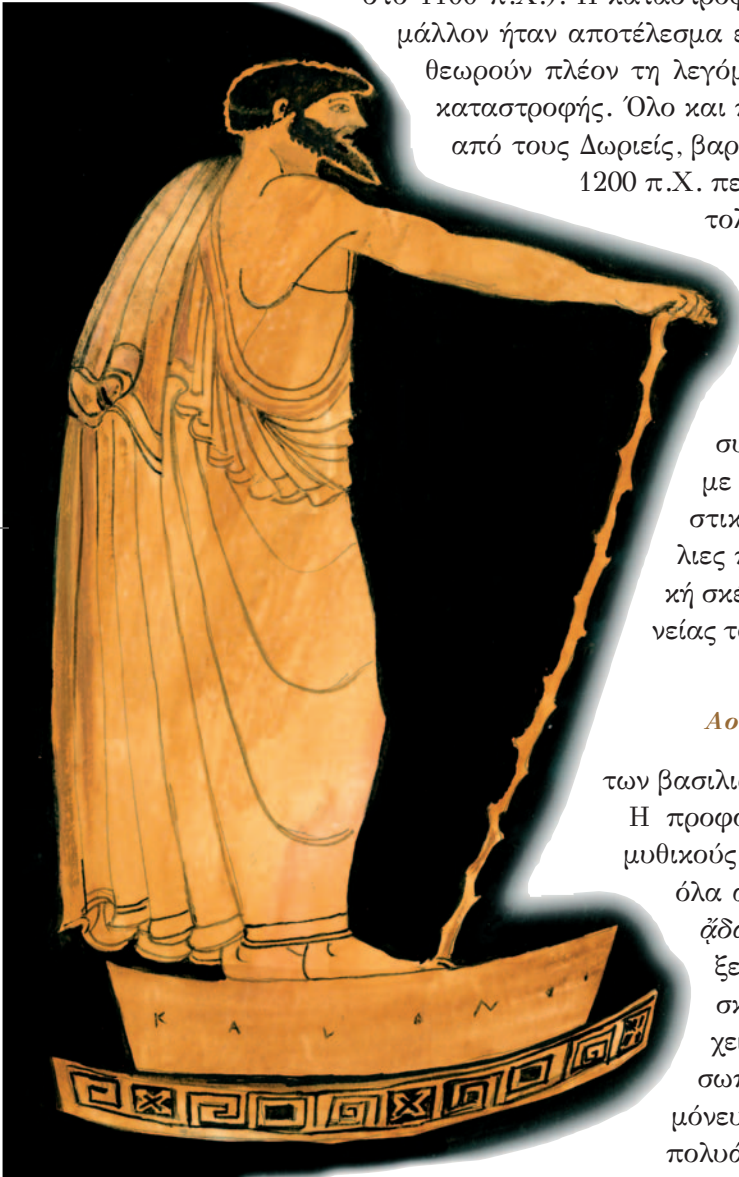
Η ηρωική όμως παράδοση, όπως οργανώθηκε και συστηματοποιήθηκε, μας είναι γνωστή από τα έπη του Ομήρου· ανήκει στους μεταμυκηναϊκούς χρόνους, την εποχή που τα μυκηναϊκά κέντρα καταστράφηκαν και παρατηρήθηκε αθρόα μεταναστευτική κίνηση από την κυρίως Ελλάδα προς τα παράλια της Μικράς Ασίας και τα νησιά του Αιγαίου (γύρω στο 1100 π.Χ.). Η καταστροφή, που λίγο πολύ συνέβη ταυτόχρονα παντού, μάλλον ήταν αποτέλεσμα εξωτερικής επίθεσης. Οι νεότεροι ερευνητές δε θεωρούν πλέον τη λεγόμενη «Κάθοδο των Δωριέων» μείζον αίτιο της καταστροφής. Όλο και περισσότερο κερδίζει έδαφος η άποψη ότι, πριν από τους Δωριείς, βαρβαρικές φυλές απροσδιόριστης εθνικότητας, το 1200 π.Χ. περίπου, εισέβαλαν από το Βορρά προς την Ανα-

τολική Μεσόγειο. Τους προσείλκυσε μάλλον η ευημερία των πολιτισμών της περιοχής και η εισβολή τους αυτή προκάλεσε ολοκληρωτική καταστροφή και μεταναστευτικές ωθήσεις. Οι ελληνικοί ηρωικοί θρύλοι, με την επίδραση και των αρχαίων πολιτισμών της Ανατολής και συνδεδεμένοι, πιθανότατα, με χαλαρές σχέσεις και με ιστορικά γεγονότα, απέκτησαν τα χαρακτηριστικά τους και ολοκληρώθηκαν μάλλον στις παράλιες πόλεις της Ιωνίας, στην περιοχή όπου η ελληνική σκέψη λυτρώθηκε από τα δεσμά της μυθικής ερμηνείας του κόσμου.

Αοιδοί Οι Έλληνες άποικοι έφεραν στις νέες χώρες τις αναμνήσεις των προγόνων,

των βασιλιάδων και των ηρώων τους.

Η προφορική παράδοση τροφοδότησε τους μεγάλους μυθικούς κύκλους (αργοναυτικό, θηβαϊκό, τρωϊκό) και όλα αυτά έγιναν ποιητικό θέμα. Οι **αοιδοί** (ἀείδω - ἄδω = ψάλλω, τραγουδώ αλλά και συνθέτω) επεξεργάστηκαν ποιητικά όλο αυτό το υλικό, το διασκέυασαν, το πλούτισαν, ενσωμάτωσαν νέα στοιχεία και έγιναν επαγγελματίες τραγουδιστές, πρόσωπα τιμημένα και σεβαστά από το λαό. Απομνημόνευαν με δεξιότητα αυτό το υλικό με τη βοήθεια πολυάριθμων τυπικών στοιχείων (επανάληψη λέξεων, φράσεων ή στίχων για κοινά, επαναλαμβανόμενα θέματα: μάχες, θυσία, φιλοξενία κ.ά.). Από τα παλιά αυτά έπη σώθηκαν κάποιοι τίτλοι και ελάχιστα αποσπάσματα — αμφισβητούμενα και αυτά. Ώριμη κα-

Ομηρικός ραψωδός.
Ελεύθερη απόδοση από
αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ.

τάληξη αυτής της μακράς ποιητικής εξέλιξης είναι η ποίηση του Ομήρου, η ποίηση του 8ου αι. π.Χ., η οποία προϋποθέτει όλη την επική παράδοση, αλλά ίσως και τη χρήση γραφής. Έχουν ήδη διαβαστεί (το 1953, από τον Άγγλο αρχιτέκτονα και γλωσσολόγο Μ. Βέντρις) πινακίδες του 13ου αι. π.Χ. με τη Γραμμική Β, γραφή συλλαβική με 87 γράμματα, η οποία ίσως το 10ο αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα αντικαταστάθηκε από τη φοινικική γραφή, που ήταν ατελής, γιατί δεν απέδιδε τα φωνήεντα. Οι Έλληνες απέδωσαν με τα φοινικικά σύμβολα όλους τους φθόγγους της γλώσσας τους και δημιούργησαν το πρώτο φωνητικό αλφάβητο. Η ίδια η ομηρική ποίηση μας δίνει στοιχεία για τις πρώτες μορφές του ηρωικού έπους: στα έπη του Ομήρου θεόπνευστοι αοιδοί, που συχνά είναι τυφλοί, όπως ο Δημόδοκος και ο Φήμιος στην *Όδύσσεια*, τραγουδούν με τη συνοδεία λύρας «*ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε*».

Ραψωδοί Με τον Όμηρο, πιθανόν, έγινε η μετάβαση από το προφορικά διατυπωμένο ηρωικό άσμα στη γραπτά σχεδιασμένη ποίηση, την οποία τώρα οι **ραψωδοί** (*ράπτω + ᾠδή*), ακουμπώντας σε ένα ραβδί, σύμβολο εξουσίας, απήγγελλαν όρθιοι —για να κρατήσουν το ρυθμό— και χωρίς μουσική υπόκρουση όπως οι αοιδοί. Απήγγελλαν τα παλαιότερα έπη, κυρίως τα ομηρικά, και ως επί το πλείστον δε δημιούργούσαν δικά τους έργα. Ταξίδευαν συνήθως από τόπο σε τόπο και συμμετείχαν συχνά στις μεγάλες γιορτές, σε αντίθεση με τους αοιδούς που μάλλον ζούσαν στις αυλές των βασιλιάδων.

Όμηρος Ένας από τους ραψωδούς πρέπει να ήταν και ο Όμηρος και ως τέτοιος θα ταξίδευε και θα συνδέθηκε με τις βασιλικές αυλές της εποχής του. Πολλές πόλεις από την αρχαιότητα διεκδικούσαν την καταγωγή του μεγάλου ποιητή και η υπάρχουσα διαμάχη δεν μπορεί να διευθετηθεί.

Χαρακτηριστικό είναι το γνωστό επίγραμμα:

Ἐπτὰ πόλεις μάρνονται σοφὴν διὰ ῥίζην Ὀμήρου
Σμύρνη, Χίος, Κολοφών, Ἰθάκη¹, Πύλος, Ἄργος, Ἀθήνη.*

Σύμφωνα με τους ερευνητές του ομηρικού έργου, οι πόλεις που συγκεντρώνουν τις περισσότερες πιθανότητες της καταγωγής του είναι η Σμύρνη και η Χίος. Στη Χίο, για παράδειγμα, εκτός από την «πέτρα του Ομήρου», υπήρχαν οι **Ομηρίδες**, μια συντεχνία ραψωδών, που τραγουδούσαν τα ποιήματά του. Οι ονομασίες, αντίθετα, *Μελησιγενής* (γιος του ιωνικού ποταμού ή του ήρωα Μέλητα) και *Μαιονίδης* (γιος του μυθικού ήρωα Μαίονα) τον συνδέουν περισσότερο με τη Σμύρνη. Γεγονός πάντως είναι πως ο δημιουργός των εμπνευσμένων επών, της *Ιλιάδας* και της *Όδύσσειας*, έζησε στην Ιωνία και η ζωή και το έργο του τοποθετούνται στο δεύτερο μισό του 8ου αι. π.Χ., εποχή ακμής της αριστοκρατίας στην Ελλάδα, εποχή της νέας ακμής του Ελληνισμού, με κέντρο τα παράλια της Μικράς Ασίας και τα νησιά. Η παράδοση τον ήθελε τυφλό, στοιχείο όμως μάλλον απίθανο, συνδεδεμένο ίσως με την τυφλότητα γενικότερα των αοιδών και των μάντεων, τυπικό χαρακτηριστικό του θρύλου, που έχει σχέση με την έμπνευση των ατόμων που στερούνται την όρασή τους.

*μάρναμαι = αγωνίζομαι, φιλονικώ.

1. ή *Κύμη* ή *Ίος*.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Για το θάνατο του ποιητή η παράδοση αναφέρει ότι συνέβη στη νήσο Ίο των Κυκλάδων, όπου προσέγγισε το πλοίο που τον πήγαινε στην Αθήνα.

Πέθανε από στενοχώρια, γιατί δεν μπόρεσε να λύσει το αίνιγμα με το οποίο του απάντησαν οι Ιήτες ψαράδες, όταν τους ρώτησε αν έπιασαν τίποτε· εκείνοι του είπαν: *ὄσσ' ἔλομεν λιπόμεσθ', ὄσα δ' οὐχ ἔλομεν φερόμεσθα*. (Με την απάντησή τους εννοούσαν: όσες ψείρες πιάσαμε τις αφήσαμε, όσες όχι τις κουβαλάμε μαζί μας). Οι συνταξιδιώτες του και οι κάτοικοι του νησιού τον έθαψαν με τιμές κοντά στην ακτή.

Η στενή σχέση της νήσου Ίου με τον Ομήρο εμφανίζεται στη νομισματοκοπία. Η Ίος βρίσκεται ανάμεσα στις πρώτες πόλεις που κυκλοφόρησαν νόμισμα πάνω στο οποίο εικονίζεται η κεφαλή του ποιητή με την επιγραφή: «ΟΜΗΡΟΥ».

Τα ομηρικά έπη

Η *Ίλιάδα* και η *Όδύσσεια* συνδέονται άμεσα με τον Τρωικό πόλεμο και προϋποθέτουν την ευρύτερη γνώση και του πολέμου και των πρωταγωνιστών του.

Η *Ίλιάδα*¹, έχοντας υπόθεση τη *μηνιν* (= οργή, θυμό – *μηνίω* = οργίζομαι) του Αχιλλέα,

περιγράφει σε 15.693 στίχους τον πόλεμο γύρω από το Ίλιον (Τροία), γι' αυτό και ονομάστηκε *Ίλιάδα* και όχι *Αχιλλής*. Τα γεγονότα εκτυλίσσονται σε 51 ημέρες — από τις οποίες οι πιο μεστές και δραματικές είναι τέσσερις μέρες και τρεις νύχτες. Η *Όδύσσεια*, συνδυάζοντας τους θρύλους των τολμηρών ταξιδιών με το θέμα του Τρωικού πολέμου, έχει υπόθεση το *νόστο* (= γυρισμό) του Οδυσσέα και τον αδυσώπητο αγώνα του για την επιστροφή στην πατρίδα του, την Ιθάκη. Οι περιπέτειες του έπους εκτυλίσσονται σε 12.110 στίχους και σε χρονικό διάστημα 40 ημερών. Η δράση εκτείνεται στον απέραντο χώρο της θάλασσας και στην Ιθάκη.

Χαρακτήρας Ο χαρακτήρας της *Ίλιάδας* είναι πολεμικός και δεσπόζουσα μορφή της ο Αχιλλέας, ενώ η *Όδύσσεια* είναι έργο ειρηνικό με κυρίαρχη μορφή τον *πολύτροπον* (= πολυταξιδεμένο και πολυμήχανο) Οδυσσέα. Αυτός είναι μάλλον και ο λόγος για τον οποίο η *Ίλιάδα* θεωρείται έργο της νεότητας του ποιητή, σε αντίθεση με την *Όδύσσεια* που θεωρείται δημιούργημα της ωριμότητάς του.

Δομή

Βασικό χαρακτηριστικό της δομής των ομηρικών επών είναι η τεχνική που εφαρμόζει πρώτος ο Όμηρος, να μη δίνει δηλαδή τα γεγονότα με

1. Ο τίτλος απαντά για πρώτη φορά στον Ηρόδοτο (Βιβλίο Β', 116, 2).

τη χρονολογική τους σειρά. Έτσι, στην *Ιλιάδα* τα προβάλλει ανασυγκροτημένα και συμπυκνωμένα γύρω από ένα επεισόδιο, την οργή του Αχιλλέα· αντίθετα, στην *Οδύσσεια*, ακολουθώντας τη μέθοδο του «εγκιβωτισμού» (η μια ιστορία μέσα στην άλλη – αναδρομική αφήγηση – *in medias res*), παρουσιάζει τις τελευταίες περιπέτειες του Οδυσσέα, ενώ τις προηγούμενες τις εξιστορεί ο ίδιος ο ήρωας.

Τα έπη του Ομήρου διαδραματίζονται στο μακρινό παρελθόν και μέσα από αυτά περνάει το ρεύμα της προφορικής ποίησης αιώνων. Ωστόσο, σε αυτά καθρεφτίζονται και οι κοινωνικές συνθήκες κατά την εποχή του ποιητή: για παράδειγμα, ο χαλκός συνυπάρχει με το μεταγενέστερο σίδηρο και οι μυκηναϊκοί θολωτοί τάφοι με την καύση των νεκρών, έθιμο της εποχής του ποιητή.

Τα μεγάλα καλλιτεχνήματα του Ομήρου ως μορφή και ως περιεχόμενο παρουσιάζονται σε τέλεια ανάπτυξη.

Καθένα από τα δύο έπη διαιρείται σε εικοσιτέσσερις ραψωδίες, οι οποίες δηλώνονται για την *Οδύσσεια* με τα μικρά γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου και για την *Ιλιάδα* με τα αντίστοιχα κεφαλαία. Δημιουργός της διαίρεσης αυτής θεωρείται ο Ζηνόδοτος (325-260 π.Χ.), κριτικός και φιλόλογος από την Έφεσο, διευθυντής της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης.

Περίληψη της *Ιλιάδας*

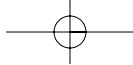
Α Προοίμιο

*Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος
οὐλομένην, ἣ μυρὶ Ἄχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,
πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν
ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν
5 οἰωνοῖσί τε πᾶσι, Διὸς δ' ἔτελείετο βουλή,
ἐξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε
Ἄτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς.*

Τη μάνητα θεά, τραγούδα μας, του ξακουστού Αχιλλέα, ανάθεμά τη, πίκρες που 'δωκε στους Αχαιούς περίσσιες και πλήθος αντρωιωμένες έστειλε ψυχές στον Άδη κάτω παλικαριών, στους σκύλους ρίχνοντας να φάνε τα κορμιά τους και στα όρνια ολούθε —έτσι το θέλησε να γίνει τότε ο Δίας— απ' τη στιγμή που πρωτοπιιάστηκαν και χώρισαν οι δυο τους, του Ατρέα ο γιος ο στρατοκράτορας κι ο μέγας Αχιλλέας.

(Μτφρ. Ν. Καζαντζάκης – Ι.Θ. Κακριδής)

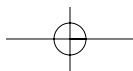
(Α) Μετά την επίκληση στη Μούσα, ο ποιητής, μπαίνοντας κατευθείαν στο θέμα, εκθέτει με γοργό ρυθμό τη σύγκρουση Αχιλλέα – Αγαμέμνονα. Αφορμή υπήρξε ο θυμός του Απόλλωνα, επειδή ο Αγαμέμνονας αρνήθηκε να δώσει πίσω

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

στο Χρύση, τον ιερέα του θεού, την κόρη του, την οποία του είχαν προσφέρει οι Αχαιοί από τα λάφυρα του εχθρού. Όταν ο Αγαμέμνωνας, μετά το σταλμένο από το θεό λοιμό, που θέρισε το στρατόπεδο των Αχαιών, και τη ρήση του μάντη Κάλχαντα, υποχρεώνεται να δώσει τη Χρυσηίδα, απαιτεί και παίρνει για αντάλλαγμα το δώρο του Αχιλλέα, τη Βρισηίδα. Θιγμένος ο Αχιλλέας ορκίζεται πως δε θα πολεμήσει πια και αποσύρεται με τους άνδρες του, ενώ παράλληλα στέλνει την αθάνατη μητέρα του, Θέτιδα, στο Δία, από τον οποίο και παίρνει την υπόσχεση να βοηθήσει τους Τρώες, ώστε να τιμηθεί ο γιος της.

- (B) Με την παραπλανητική προτροπή του Δία, ο οποίος έστειλε απατηλό όνειρο στον Αγαμέμνονα και του παράγγειλε να επιτεθεί, ο ελληνικός στρατός παρατάσσεται εναντίον των Τρώων. Ο ποιητής βρίσκει την ευκαιρία να δώσει πλήρη κατάλογο των πλοίων, των πόλεων και των αρχηγών των Ελλήνων αλλά και των Τρώων και των συμμάχων τους.
- (Γ) Ακολουθεί η μονομαχία Μενελάου – Πάρη, η οποία γίνεται με όρκους και με τον όρο όποιος νικήσει να πάρει την Ελένη και τους θησαυρούς της Σπάρτης. Το αποτέλεσμα της μονομαχίας είναι αμφίβολο –η Αφροδίτη αρπάζει τον Πάρη και τον φέρνει στην αγκαλιά της Ελένης– και, ενώ ο Μενέλαος ψάχνει τον αντίπαλό του, ο Αγαμέμνωνας διακηρύσσει τη νίκη του αδελφού του και απαιτεί την Ελένη με τους θησαυρούς, καθώς και τον τερματισμό του πολέμου.
- (Δ) Η ανακωχή παραβιάζεται από τους Τρώες –παρεμβαίνει η Αθηνά σταλμένη από το Δία– και οι συγκρούσεις εντείνονται.
- (Ε) Στην εξέλιξη της μάχης διακρίνεται ο Διομήδης, άριστος των Αχαιών, ο οποίος μάλιστα πληγώνει δύο θεούς, τον Άρη και την Αφροδίτη, που βοηθούσαν τους Τρώες.
- (Ζ) Η δυσάρεστη για τους Τρώες τροπή της μάχης αναγκάζει τον Έκτορα να γυρίσει στην Τροία και να ζητήσει από τη μητέρα του Εκάβη να κάνει δέηση στην Αθηνά. Στις Σκαίες Πύλες του κάστρου συναντά τη γυναίκα του με το γιο του.
- (Η) Ο Έκτορας επιστρέφει στη μάχη και μονομαχεί με τον Αίαντα, χωρίς αποτέλεσμα. Οι αντίπαλοι αποφασίζουν ανακωχή για την επόμενη μέρα, για να κάψουν τους νεκρούς, και οι Αχαιοί κτίζουν προστατευτικό κάστρο και το περιβάλλουν με τάφρο.
- (Θ) Ο Δίας απαγορεύει στους θεούς να πάρουν μέρος στη μάχη που αρχίζει το πρωί. Η ζυγαριά με τις μοίρες του θανάτου γέρνει προς τους Αχαιούς, ενώ οι Τρώες ξεθαρρεύουν και στρατοπεδεύουν στο ύπαιθρο.
- (Ι) Τριμελής πρεσβεία (Οδυσσέας, Αίαντας και Φοίνικας) έρχεται στον Αχιλλέα με πολλά δώρα, με την παράκληση να γυρίσει στη μάχη. Εκείνος όμως χολωμένος αρνείται κατηγορηματικά.
- (Κ) Την ίδια νύχτα, ο Οδυσσέας με το Διομήδη κατασκοπεύουν το στρατόπεδο των Τρώων και, από την άλλη πλευρά, ο Τρωαδίτης Δόλωνας κάνει απόπειρα κατασκοπείας, αλλά τελικά σκοτώνεται από τους δύο Έλληνες παρά την αντίθετη υπόσχεσή τους.
- (Λ) Αρχίζει η τρίτη μέρα της μάχης. Στην αρχή αριστεύει ο Αγαμέμνωνας, γρήγορα όμως πληγώνεται, όπως και ο Διομήδης, ενώ ο Αίαντας υποχωρεί.
- (M, N, Ξ, Ο) Οι Τρώες διασπούν το τείχος των Αχαιών. Με την επέμβαση του Ποσειδώνα

και το δόλο της Ήρας, που αποκοίμισε ερωτικά το Δία, οι Αχαιοί διώχνουν τους εχθρούς. Όμως, ο Δίας ξυπνάει και οι Τρώες, με τη βοήθεια του Απόλλωνα, γκρεμίζουν το τείχος και απειλούν να κάψουν τα ελληνικά καράβια. Η σκληρή μάχη μαίνεται.

- (Π) Μπροστά στον άμεσο κίνδυνο, ο Αχιλλέας δέχεται να στείλει στη μάχη τους Μυρμιδόνες του με αρχηγό τον επιστήθιο φίλο του Πάτροκλο, στον οποίο μάλιστα έδωσε την πανοπλία του. Ο Πάτροκλος αποκρούει τους Τρώες και σκορπίζει το θάνατο. Όμως, ύστερα από μια θριαμβευτική αριστεία [(= ηρωικά κατορθώματα), < ἄριστος], θα σκοτωθεί και ο ίδιος από τον Έκτορα.
- (Ρ) Γύρω από το πτώμα του Πάτροκλου ανάβει άγρια μάχη, στην οποία διακρίνεται ο Μενέλαος. Ο Έκτορας παίρνει και φοράει επιδεικτικά τα λαφυραγωγημένα όπλα του Πάτροκλου που είναι του Αχιλλέα. Ο Μενέλαος και οι δύο Αίαντες κατορθώνουν να διασώσουν το νεκρό από την ορμή του Έκτορα.
- (Σ) Το ξέσπασμα του Αχιλλέα, όταν μαθαίνει το θλιβερό μήνυμα, είναι σπαρακτικό. Θρηνώντας δηλώνει στη μητέρα του Θέτιδα, που ήρθε να τον παρηγορήσει, την απόφασή του να σκοτώσει τον Έκτορα, και ας σκοτωθεί και ο ίδιος. Από τις δυνατές φωνές του Αχιλλέα υποχωρούν οι Τρώες, ενώ μέσα στη νύχτα ο Ήφαιστος κατασκευάζει, κατόπιν ικεσίας της Θέτιδας, καινούρια πανοπλία για τον Αχιλλέα. Η περιγραφή της ασπίδας του είναι αριστοτεχνική.
- (Τ, Υ, Φ) Ο Αχιλλέας, αφού συμφιλιώνεται με τον Αγαμέμνονα, ρίχνεται στον αγώνα. Ακολουθεί η αριστεία του Αχιλλέα, η μεγαλύτερη της *Ιλιάδας*, και η ανελέητη σφαγή των Τρώων στον ποταμό Σκάμανδρο. Οι θεοί παίρνουν μέρος στη μάχη, την τελευταία και αγριότερη του έπους.
- (Χ) Όσοι γλίτωσαν από τη μανία του ήρωα κλείστηκαν στην Τροία και έμεινε μόνο ο Έκτορας, ο οποίος, παρά τις ικεσίες των δικών του, μονομαχεί με τον Αχιλλέα και σκοτώνεται. Ο Αχιλλέας, άμετρος στην εκδίκησή του, τον σέρνει δεμένο από τα πόδια στο άρμα του. Γοερός θρήνος ξεσπάει στην Τροία.
- (Ψ) Την επόμενη μέρα γίνεται η ταφή του Πάτροκλου και οργανώνονται αγώνες με βαρύτιμα έπαθλα προς τιμήν του.
- (Ω) Δώδεκα μέρες μετά το θάνατο του Έκτορα, ο βασιλιάς της Τροίας Πρίαμος, οδηγούμενος από τον Ερμή, έρχεται ικέτης στον Αχιλλέα, ο οποίος τον ευσπλαχνίζεται, του παραδίδει το σώμα του Έκτορα και δέχεται να μη γίνει πόλεμος για έντεκα μέρες, όσες χρειάζονται για την ταφή. Σκηνή πένθους και σύντομη περιγραφής της ταφής του Έκτορα επισφραγίζουν την *Ιλιάδα*.

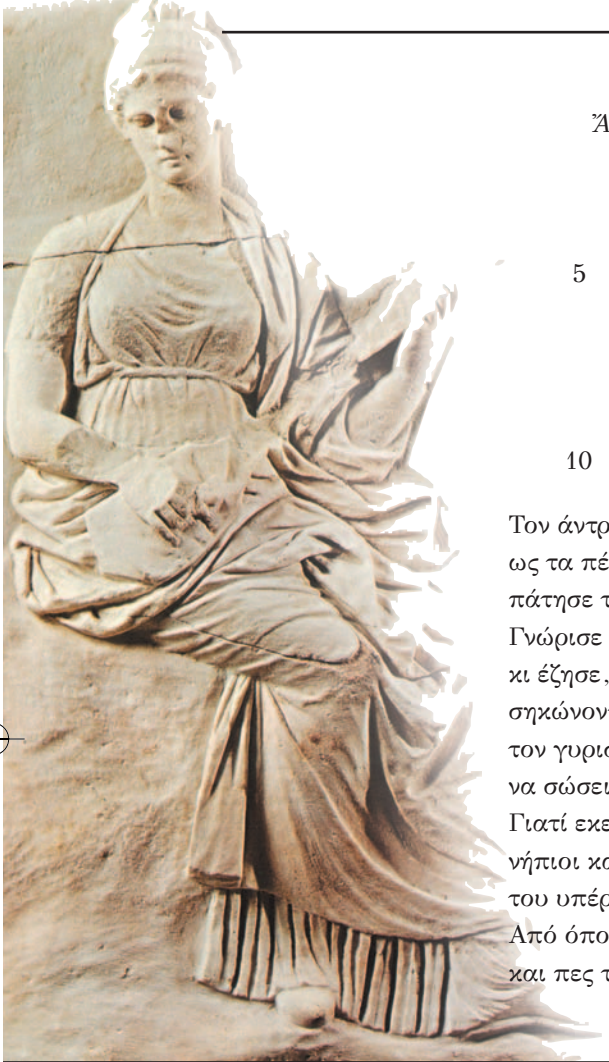
Ιλιάδα, Π 855-858, Χ 361-364

*Με αυτά τα λόγι' απέθανε· και κλαίοντας θλιμμένη
την μοίραν, που νεότητα και ανδρείαν της επήρε,
από τα μέλη του η ψυχή κατέβηκε στον Άδη.*

Νεκρόν τον επροσφώνησεν ο λαμπροφόρος Έκτωρ (ο Πηλείδης στο Χ).

(Μτφρ. Ιάκωβος Πολυλάς)

Οι δύο θάνατοι, του Πάτροκλου και του Έκτορα, αναφέρονται με τέσσερις στίχους κάθε φορά, τους ίδιους και στις δύο περιπτώσεις. Και αυτοί οι στίχοι δε χρησιμοποιούνται για κανέναν άλλο ήρωα του έπους.

Περίληψη της *Οδύσσειας**α Προοίμιο*

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
 πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε·
 πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω,
 πολλὰ δ' ὃ γ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὄν κατὰ θυμόν,
 5 ἀρνύμενος ἣν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἐταίρων.
 ἀλλ' οὐδ' ὧς ἐτάρους ἐρρύσατο, ἰέμενός περ·
 αὐτῶν γὰρ σφετέρησιν ἀτασθαλίησιν ὄλοντο,
 νήπιοι, οἳ κατὰ βοῦς Ὑπερίονος Ἥελίοιο
 ἦσθιον· αὐτὰρ ὁ τοῖσιν ἀφείλετο νόστιμον ἦμαρ.
 10 τῶν ἀμόθεν γε, θεά, θύγατερ Διός, εἰπέ καὶ ἡμῖν.

Τον άντρα, Μούσα, τον πολύτροπο να μου ανιστορήσεις, που βρέθηκε ως τα πέρατα του κόσμου να γυρνά, αφού της Τροίας πάτησε το κάστρο το ιερό.

Γνώρισε πολιτείες πολλές, έμαθε πολλών ανθρώπων τις βουλές, κι έζησε, καταμεσής στο πέλαγος, πάθη πολλά που τον σημάδεψαν, σηκώνοντας το βάρος για τη δική του τη ζωή και των συντρόφων του τον γυρισμό. Κι όμως δεν μπόρεσε, που τόσο επιθυμούσε, να σώσει τους συντρόφους.

Γιατί εκείνοι χάθηκαν απ' τα δικά τους τα μεγάλα σφάλματα, νήπιοι και μωροί, που πήγαν κι έφαγαν τα βόδια του υπέρλαμπρου Ἡλίου· κι αυτός τους άρπαξε του γυρισμού τη μέρα. Από όπου θες, θεά, ξεκίνα την αυτήν την ιστορία, κόρη του Δία, και πες την και σ' εμάς.

(Μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης)

Ραφωδίες α-δ = Τηλεμάχεια (οι ραφωδίες είναι αφιερωμένες στον Τηλέμαχο)

- (α) Μετά την επίκληση στη Μούσα, το έργο αρχίζει παρουσιάζοντας τον Οδυσσέα στον προτελευταίο σταθμό των περιπλανήσεών του, το νησί της Καλυψώς (Ωγυγία), όπου κρατείται επτά χρόνια, γιατί ο Ποσειδώνας είναι θυμωμένος μαζί του εξαιτίας της τύφλωσης του γιου του, του Κύκλωπα Πολύφημου. Τώρα, όμως, ο Ποσειδώνας λείπει και η Αθηνά αποσπά από το Δία την υπόσχεση να ειδοποιήσουν την Καλυψώ ότι πρέπει να αφήσει τον ήρωα ελεύθερο. Η ίδια, στο μεταξύ, με τη μορφή θνητού έρχεται στην Ιθάκη και προτείνει λύσεις στον Τηλέμαχο, γιο του Οδυσσέα, για να αντιμετωπίσει την κατάσταση στο παλάτι.
- (β) Ο Τηλέμαχος, ακολουθώντας τις συμβουλές της Αθηνάς, συγκαλεί συνέλευση του λαού και εκθέτει τα παράπονά του για τη διαγωγή των μνηστήρων της μητέρας